

КАКО ЈЕ ДОШЛО ДО УВОЂЕЊА ТЕЛЕГРАФСКОГ САОБРАЋАЈА У ЦРНОЈ ГОРИ

(Поводом деведесетогодишњице)

Међу првим реформама у земљи књаз Никола је предвидио увођење телеграфске службе. Он је још у марту 1862. године, преко свога секретара Ј. Вацлика, једним писмом тражио од аустријског министра иностраних дјела грофа Рехбера да се Црној Гори поклони један телеграфски апарат и нешто телеграфске жице како би се успоставила телеграфска веза између Цетиња и Котора.¹⁾ Гроф Рехберг је, поводом овог тражења, писао у децембру исте године далматинском намјеснику генералу Мамули, између осталог, и ово: „... да би можда боље било бесплатно експедовати све депеше црногорске владе, него подизати нарочиту линију од Цетиња“, али тај његов предлог није одобрио аустријски министар трговине.²⁾ И 1867. године књаз Никола је молио далматинског намјесника Филиповића, приликом његовог боравка на Цетињу, да се што скорије подигне телеграфска веза између Котора и Цетиња.³⁾ Тако се питање увођења телеграфског саобраћаја у Црној Гори одуговлачило све до одласка књаза Николе у Русију 1868. године. Он је у Русији успио да му цар поклони сав потребни материјал за увођење телеграфа у Црној Гори, о чему је обавијештен дописом бр. 138 од 20. јуна 1869. године који у преводу гласи:

„Свијетли књаже!

Господар император благовољео је поклонити Вашој Свјетлости материјал који је неопходан за уређење телеграфске линије од Котора до Цетиња и у Бјелопавлићкој долини.

Овај материјал у краткотрајно вријеме биће достављен Вашој Свјетлости, преко руског конзула у Дубровнику.

Примите итд.“⁴⁾

Предметни материјал приспио је у Дубровник, у 57 сандука и буради, на адресу руског конзула Јонина крајем јула 1869. године. Јонин је о овоме обавијестио књаза Николау писмом од 28. јула исте године, наводећи да сандуци садрже машине, изолаторе за жицу за електрични телеграф. У извјештају је уједно навео да је више сандука оштећено и да је потребна знатнија оправка ради даљег преноса, због чега је одгодио отпрему материјала за Котор до 1. августа 1869. године по новом календару.⁵⁾

¹⁾ Државни архив у Задру, списи Губернијалног предсједништва, Пресидијал, 1862, г., ф. 465; Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894, Београд 1924, стр. 177; Ристо Драгићевић, Уређење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње 1938, стр. 4.

²⁾ Исто, стр. 182; исто, стр. 5.

³⁾ Исто, стр. 188; исто.

⁴⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Никола I, разни списи, ф. за 1869 г.

⁵⁾ Исто.

Тако је сав потребни материјал за увођење телеграфа приспио у Црну Гору почетком овгуста 1869. године.

По повратку из Русије књаз Никола се задржао у Бечу, па је том приликом покренуо питање успостављања телеграфског саобраћаја између Црне Горе и Аустрије, након чега је уследило закључење телеграфске конвенције између двију земаља. Конвенција је потписана у Бечу 18. фебруара 1869. године.

Превод конвенције гласи:

„Телеграфска конвенција уговорене између Цар. и Краљ. владе и Њег. Вис. књаза Црне Горе.

Будући је Њег. Вис. црногорски Књаз изразио жељу да се уреди да црногорска територија судјелује у користима једне телеграфске конвенције са Европом посредовањем Аустро-Угарске, а пошто је Цар. Краљ. Влада расположена да потпомаже колико јој више могуће буде интересе књажевине Црне Горе, Цар. Краљ. Влада са једне стране, и Њег. Вис. црногорски Књаз, с друге стране, уговорили су једнодушно следећу конвенцију:

Члан I

Телеграфске линије, које ће бити постављене на црногорској територији, биће везане са телеграфским линијама Аустро-Угарске на граници код Котора. Ова линија спајањем биће постављена на црногорској територији на рачун Њег. Вис. црногорског Књаза, а на аустријској територији на рачун Цар. Краљ. администрације телеграфа у Бечу.

Члан II

Са депешама послатим преко Котора црногорским штацијама и обратно поступиће се према правилима Париске телеграфске конвенције ревидиране у Бечу 21. VII 1868.

Члан III

Да се олакша кореспонденција између уговарајућих страна, завршне таксе су утврђене на следећи начин:

A. Аустрија и Угарска

1. За штацију Котор 25 цент.

2. За штације које се налазе у Далмацији изузев Котора 50

цент.

3. За остале штације Аустро-Угарске 2 фр.

B. Црна Гора

1. За депеше размијењене са штацијом Котор 25 цент.

2. За све друге депеше 50 цент.

Члан IV

Узајамна исплата рачуна вршиће се сваког мјесец

Члан V

Остатак рачуна који преостане иза обрачуна сваког мјесеца у корист једне од Уговарајућих страна или друге биће плаћен без одлагања код Цар. Краљ. телеграфске штације у Котору у металној аустријској монети.

Члан VI

Да би се управа црногорског телеграфа могла управљати у телеграфској служби по основама усвојеним (прихваћеним) од европских телеграфских Управа, Цар. Краљ. управа у Бечу снабдијеваће је потребним обавјештењима, то јест: међународне тарифе, правила за телеграфску кореспонденцију итд.

Члан VII

Поред тога, Управа Цар. Краљ. телеграфа у Бечу набавиће црногорској Управи апарате и материјал потребне за телеграфску службу по цијенама коштања (фабричкој цијени), када Њег. Вис. књаз затражи ту услугу. Напосљетку, она ће дати дозволу својим чиновницима да уђу у службу код Управе црногорског телеграфа.

Члан VIII

Ова конвенција биће извршена што се прије узмогне учинити и имаће исто трајање као међународна конвенција ревидирана (исправљана) у Бечу 21. VII 1868. У име чега овај докуменат је потписан и потврђен печатима Високих Уговарајућих страна“.⁶⁾

О боравку књажевом у Бечу и потписивању конвенције аустријски министар спољних послова у свом извјештају од 25. фебруара 1869. године, упућеном аустријском посланику у Цариград, наводи, између осталог, и ово: „Изгледа да је нарочито имао на срцу две жеље: да се подигне телеграфска линија која би везивала његову земљу с осталим светом и да му се допусти да подиже црногорску заставу у пристаништима Аустро-Угарске. Односно прве жеље ја сам похитао да са Њ. Св. закључим телеграфску конвенцију, која му осигурава жељену везу...“⁷⁾

Одмах по пријему извјештаја Јонина о приспјелом телеграфском материјалу отпочело је подизање телеграфских линија дуж путева у Црној Гори и према аустријској граници пут Котора, што се види и из наредбе Црногорског сената која је упућена капетану Лазу Перовићу на Његуше 31. јула 1869. године, а која гласи:

„Давамо ти наредбу да нађеш двоје момчади кое ће стојати на врх поља докле дође Илија Рамадановић из Котора и да нареди око једно 300 кочића од једне педи и четири прста за биљега од телеграфа, и ово двоје момчади да иду с њима да перу* те биљега“.⁸⁾

⁶⁾ Државни архив у Задру, списи Губернијалног предсједништва, Пресидијал, ф. 1869, бр. 218 и 291. Конвенцију су потписали: Станко Радоњић и директор аустријског телеграфа Брунер, а одобрили књаз Никола и канцелар Брајст.

⁷⁾ Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894, стр. 284; Ристо Драгићевић, Уређење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, стр. 5. * „Перу“ — укопају у земљу на мјестима означеним за телеграфске стубове.

⁸⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, ф. за 1869, број 222.

За обуку телеграфиста и увођење телеграфа у Црној Гори Правитељствујушчи сенат црногорски обратио се влади Србије с молбом да пошаље у Црну Гору два способна телеграфиста, који би били у стању „штацијама управљати и црногорске младиче тој вјештини научити“.⁹⁾

Српска влада је на предње тражење упутила у Црну Гору свог телеграфског чиновника Николу Брзака и о његовом упућивању обавијестила Црногорски сенат, наводећи у обавјештењу, између осталог, и сљедеће: „Стога је влада кнежевска нашла да би најбоље било да се од српских чиновника и о трошку кнежевске владе пошаље у Црну Гору један, који је овоме послу вичан, па да он црногорске младиче обучи у целокупној телеграфској радњи, а пошто то сврши, да се врати на своју дужност у Србију. На ову цељ и овим начином и одређен је телеграфиста г. Никола Брзак који је овим упућен да пође у Црну Гору ради наведене потребе, а он, ни што се тиче пута а ни његовог издржавања у Црној Гори, неће бити на трошку књ. црногорске владе“.¹⁰⁾

Брзак је дошао у Црну Гору крајем октобра 1869. године, а 11. новембра исте године отворио је телеграфску школу и отпочео да обучава првих пет ђака. Ова школа била је смјештена у „Локанди“ (данас Гранд-хотел). Радећи сваког дана прије и послерије подне, сем празником, Брзак је ове ђаке оспособио за пет недеља, након чега му је књаз Никола, кад се увјерио да је овај први курс успјешно завршен, дао нова четири ђака. Њих је Брзак обукао за шест недеља.¹¹⁾

Тако су први телеграфи у Црној Гори прорадили крајем 1869. године у Цетињу, Ријеци и Орјој Луци.¹²⁾

Которско војводство упутило је књазу Николи 1. марта 1870. године сљедећи допис: „Његовој свијетлости Николи I Књазу Црногорскоме и Брдскоме у Цетиње. Висока ми је част, доставити до знања Вашој свијетлости, да је брзојавна жица на аустријскоме земљишту постављена и посему уређена, те не остаје сад друго, но да би се Ваша свијетлост удостојила, послати управитеља Вашег брзојавног уреда на 6 т. мј. амо у Котор гдјено би се склопити могао дотични уговор за телеграфску кореспонденцију“.¹³⁾

На предњи допис услиједио је одговор Црногорског сетана 4. марта 1870. сљедећег садржаја: „Славном Ц. К. Которском Војводству у Котор. Услед извјештаја, којим обзнањује Славно Ц. К. Војводство, под 1 ожујка т. г. по нов. бр. 928., да је брзојавна жица спајајући Цетиње с Котором, на аустријанском земљишту

⁹⁾ Исто, акт без броја.

¹⁰⁾ Др. инж. Тривун Теслић, Из првих дана телеграфског саобраћаја у Србији, Београд 1955, стр. 165—167.

¹¹⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Никола I, фасц. 1870 г.

¹²⁾ Календар Орлић, за 1870 г., Цетиње стр. 70—71; Ристо Драгићевић. Уређење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, стр. 5, 7 и 8.

¹³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Сенатских и други списи, 1870, док. број 44.

постављена и посвему уређена; па пошто је то исто и с црногорске стране извршено и сасвим уређено: шаље се одавде по жељи истог Славног Војводства за уречени дан 6 ожујка по нов. Господин Никола Брзаковић, Начелник црногорског брзојава, у сврху, да се договори са дотичним брзојавним Надлежателством у Котору гледе телеграфске кореспонденције, те да се брзојавни рад између Црне Горе и Аустрије што брже отпочне.¹⁴⁾

Тако је Брзак упућен у Котор. Он је у Котору ревидирао уговор и споразумио се: „да се обрачун за телеграме који буду размијењени између Црне Горе и Аустрије врши крајем сваког мјесеца са телеграфском станицом у Котору, а да се савијене телеграфских рачуна врши свакодневно“. Брзак се задржало у Котору 8 дана.

Пошто је ревидирао уговор и утаначено плаћање, прорадио је телеграф на Цетињу са телеграфом у Котору 2. марта 1870. г. по старом календару. Тога дана Црна Гора је први пут добила телеграфску везу са осталим свијетом.¹⁵⁾

Истога дана упутио је књаз Никола великом канцелару Бенсту у Бечу први телеграм сљедећег садржаја: „Господине Графе, срећан сам да обавијестим Вашу екселенцију да ми отварамо данас телеграфску линију Цетиње—Котор. Ја вам захваљујем за удио који сте ви допринијели овој заједничкој ствари и радује ме ова нова олакшица учињена нашим односима“.¹⁶⁾

Ове, 1870. године, донесен је и **Закон о телеграфу**, те је тако телеграфска служба у Црној Гори, у свом почетку, регулисана законом, који је био и први закон донесен у доба владавине књаза Николе.

Књаз је у мају 1870. г. послао Брзака у Острог ради отварања телеграфске станице.¹⁷⁾ Тако је Црна Гора у мају 1870. г. имала свега 4 телеграфске станице (штације): у Цетињу, Ријеци, Орлој Луци и Острогу.

Брзак је 15. септембра 1870. г. поднио књазу Николи писмени извјештај о укупном броју размијењених телеграма и о висини прихода за вријеме откако је прорадио телеграф са Аустријом па до краја августа 1870. г., као и о износима који су исплаћени Аустрији. Из извјештаја се види да је било примљено и отправљено телеграма за унутрашњост и иностранство укупно 2.533.

Брзак је свој извјештај завршио: „Дакле, за ових 6 мци добивено је прихода 343 ф. 8 ш. којих сам предао државној каси преко Господина војводе Церовића, на признанице, које ће се

¹⁴⁾ Исто, докуменат број 44—88.

¹⁵⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Никола I, ф. за 1870 г.; Ристо Драгићевић, Уређење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, стр. 8.

¹⁶⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Сенатски и други списи, 1870 г., док. број 434.

¹⁷⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Никола I, фасц. 1870 г.; Ристо Драгићевић, Уређење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње 1938 г., стр. 8.

на крају године поднети Славном Сенату. Осим горњег прихода исплаћено је Аустрији 423 ф. 8 ш. преко Господина Рамадановића, на признанице штаације Которске.¹⁸⁾

Брзак је телеграфске приходе предавао Сенату сваког мјесеца и поред свог имена стављао: „Управитељ Телеграфа црногорског“.

Брзак је као инструктор и организатор телеграфске службе у Црној Гори успјешно извршио задатак који му је био повјерен, што се види и из писма Црногорског сената српском Министарству иностраних дјела од 10. фебруара 1870. године:

„Господине Министре,

У одговору на уважено писмо од 13 септембра 1869 год. број 4333 част ми је доставити вам да је Сенат с највећим задовољством примио наређење високе владе српске, којим се упућује г. Никола Брзак, телеграфиста, у Црну Гору, да изучи овдашње младиће у телеграфском послу, у чему је он већ велики успјех учинио.

Благодарећи овим високој српској влади на њеном усрдном потпомагању Црне Горе, које она сваком приликом показује, молим вас, Господине Министре, да се увјерите о искреном и високом поштовању Сената“.¹⁹⁾

И на међународној телеграфској кенференцији, која је одржана у Риму 1872. г., Србија је, преко свога делегата, штитила интересе Црне Горе, како се то види из писма Јов. Ристића Сенату од 13. марта 1873, које у цјелости доносимо:

„Славном Сенату црногорском

Године 1872-ге држана је у Риму међународна телеграфска конференција, на којој је и Србија имала свога заступника у лицу г. Младена Радојковића, књ. српског поштанског комесара.

Протоколи ове конференције као и сви документи који се тичу њеног рада, заједно са новозакљученом телеграфском конвенцијом, штампани су у прошлој години у Берну, у засебној књизи, и мени је част послати славном Сенату једну од тих књига, на употребу црногорске телеграфске Управе.

Мило ми је што овом приликом могу обратити пажњу славног Сената на то, како је нашем одасланику на конференцији г. Радојковићу, била у течају рада конференцијског дата прилика да учини услугу и сродној нам Црној Гори. Као што ће славни Сенат видети на стр. 659. ових протокола, када је била реч о терминалним таксама за Аустро-Угарску, под коју је у тарифи била стављена и Црна Гора, г. Радојковић обратио је пажњу конференције на то да Црна Гора није провинција аустријска, него независна држава, те да по томе треба њене телеграфске таксе одвојити од такса аустро-угарских, па је и успео да конференци-

¹⁸⁾ Исто; Исто, стр. 10—12.

¹⁹⁾ Архивско одљење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, ф. за 1870—1871; Др. инж. Тривун Теслић, из Првих дана телеграфског саобраћаја у Србији, Београд 1955, стр. 168.

ја овај предлог његов усвоји, као што се то види и из тарифе (на стр. 30) гдје је Црна Гора стављена сасвим одвојено, а не као нпр. Тунис, који ма да политички не потпада под Француску ипак је у телеграфском погледу од ње зависан.

Што о овом похвалном поступку Књ. српског одасланика нисам досад већ известио славни Сенат, узрок је тај што сам чек-као да му пошљем уједно протоколе конференцијског рада, а њих смо тек пре кратког времена примили од Међународног телеграфског бироа у Берну, који је водио бригу око њиховог штампања.²⁰⁾

Књаз Никола је Брзаку, цијенећи његово заузимање и успешан рад, поклонио скупоцјено црногорско народно одијело, а прије него што је напустио Црну Гору одликова га је крстом IV степена Данилова реда.²¹⁾

Прву генерацију телеграфиста у Црној Гори изабрао је књаз Никола лично, и то из редова синова првих великодостојника и војвода. Постављење прве групе за чиновнике извршено је на свечан начин. Послије положеног испита и заклетве на вјерност пред њивотом св. Петра у Цетињском манастиру, пред митрополитом Иларионом Рогановићем, а у присуству војводе Илије Пламенца, књаз им је својом руком дао официрске гробове и сабље под „бријестом“.²²⁾

Избор прве генерације телеграфиста и свечано постављање за чиновнике, као и давање официрских грбова, вршено је у оно вријеме са циљем да се тиме прида што већи значај телеграфској установи, јер је у оно доба у Црној Гори придавана важност само војничким и правосудним институцијама, што није ни чудно, јер су Црногорци пет вјекова са пушком у рукама чували „крст часни и слободу златну“, те нијесу имали ни времена ни могућности да уведе и друге културне установе, као што су то могли други народи.

Прва генерација телеграфиста, заједно са онима који су обучени за вршење поштанске службе, стекла је од својих наставника врло солидну стручну спрему и оспособила се тако да је још у својим младим годинама прихватила самостално вођење поштанско-телеграфске установе. Она је у току готово три деценије обучавала нови кадар и успјешно обављала службу, тако да је о њој повољно писано у домаћој и страниј штампи, као и у ор-

²⁰⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Сенатски други списи, 1873 г., док. број 72.

²¹⁾ Државни архив у Задру, списи Губернијалног предсједништва, Пресидијал, 1875 г., ф. 554; и 1876 г., ф. 556; др. Перо Шоћ, за историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд 1928, стр. 43.

²²⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Никола I, ф. за 1870; др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, стр. 43; Ристо Драгићевић, Уређење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, стр. 7—8.

гану Међународног бироа. Енглески историчар Милер, истичући напредак Црне Горе у поштанско-телеграфским везама при крају 19. вијека, рекао је: „Одличан телеграфски систем између главних тачака у овој планинској државици је једна од највећих заслуга њене управе“.

Марко Цвјетковић

НАБАВКА ОРУЖЈА ОД СТРАНЕ ЦРНЕ ГОРЕ У БАЛКАНСКОМ И ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ

Набавка оружја у Берлину 1912. године¹

Црна Гора није имала своје војне индустрије, због чега је, природно, била приморана да набавља оружје са стране.² Русија је била главни извор одакле је Црна Гора снабдијевала своју војску оружјем и другим војним потребама. Поред тога, Црна Гора је из два пута купила митраљезе од њемачких фабрика оружја у Берлину. Прва куповина извршена је 1906. године, када је купљено 12 митраљеза система „Максим“.³

Приликом набавке митраљеза дошло је до познанства, које се претворило у срдачно пријатељство, између представника њемачких фабрика оружја у Берлину, инжењера Лугера, и командира (мајора) Илије Хајдуковића, управника оружних радионица црногорског Министарства војног. Инжењер Лугер заступао је интересе Црне Горе код њемачких фабрика оружја у Берлину, чинио извјесне услуге приликом набавке митраљеза и редовно достављао повјерљиве извјештаје војне природе о наоружању Турске и других балканских држава, као и извјештаје о скадарској кризи 1912/13. године.⁴

¹ Грађа коју смо користили за овај рад налази се у архиву Историјског института НРЦГ, ф, 86 и 87 (откупљена архива породице И. Хајдуковића).

² Постојале су двије оружне радионице, на Ријечи Црнојевића и Цетињу, али оне су вршиле само лакше оправке.

³ Инвентар о пријему митраљеза потписао је И. Хајдуковић у Берлину 3. VII 1906. год.

⁴ У поменутој архиви постоји 20 оригиналних писама, која је упutio инжењер Лугер И. Хајдуковићу. Писма су од краја 1906. до почетка 1914. г.

У писмо 19. V 1907. г. пише да му шаље разне планове и описе машинских пушака, које је публиковала његова фабрика. Извјештава га да се за Турску ради 50 машинских пушака и да ће за 2 мјесеца бити готове. Затим, да је Бугарска наручила 112 а Румунија 16 комада. У писму од 10. VII 1907 г. пише Хајдуковићу, поред осталог, да под највећом дискрецијом достави генералу Мартиновићу да је њемачка војска затражила од фабрике да изради машинске пушке лакшег система, јер су се досадашње показале непрактичне. Опомиње га на чување тајни, „јер не смију дознати ни Бугари ни Румуни, јер се за њих праве машинске пушке старог модела“. Препоручује да Црна Гора причека са